

escrigué la seva *Architettura Romana*, terminada al finir l'hivern del 1918-1919. A l'acabar-la, morí.

Rivoira ha estat per l'estudi de l'arquitectura romànica de Catalunya un mestre i un amic; per això cal memorar aquí la seva mort.

Ell representa en la històrica de l'arquitectura lombarda, que tantes relacions té amb la nostra, el metoditzador i el treballador i viatger infatigable.

Després del Cordero; després de l'obra del Dartein, tan precisa en els plans dels edificis com indecisa en l'estudi arqueològic; després del Cataneo, el primer que metoditza i fixa una raonable cronologia de l'art lombard, Rivoira ha conseguit no sols fixar amb gran èxit la cronologia de l'arquitectura històrica lombarda, sinó que ha esbossat la via per averiguar sos orígens romans i bisantins i ses relacions amb l'art romànic principalment del centre i nord d'Europa.

Rivoira havia ja publicat l'obra *L'origini dell'architettura lombarda e delle sue principali derivazioni nei paesi d'alti Alpe* quan conegué l'art romànic de Catalunya i vingué a visitar la nostra terra. En els dies que romangué entre nosaltres estudià principalment els edificis prerromànics, com les esglésies de Terrassa i Sant Pere de les Puelles, i alguns dels resultats de sos estudis es troben en son llibre sobre l'art musulmà.

Era interessant sentir ses afirmacions precises, qualche volta massa terminants, d'home experimentat en llargs viatges, d'home segur de ses apreciacions sobre la tècnica de la construcció i sobre la composició arquitectònica. Ell havia corregut tot el món a on floreix l'arquitectura romànica i fotografiat per si mateix la major part de les obres.

Sa bibliografia és nombrosíssima, i aquí en publiquem un extret:

Della scoltura ornamentale dai tempi di Roma imperiale al mille. — «Nuova antologia di lettere, scienze ed arti», quarta sèrie, vol. 114 (198 de la col·lecció), 1904, fasc. 790, p. 267).

L'origini dell'architettura lombarda e delle sue principali derivazioni nei paesi d'alti Alpi. — Milà. — Dues edicions, la darrera del 1908. Una traducció anglesa d'aquesta obra fou publicada per Heinemann, 1910.

Adriano architetto e i monumenti adrianei. — Roma, «Nuova antologia», 1910.

L'Architecture des Bénédictins en Bourgogne. — Macon, 1910. — Congrès d'Història i Arqueologia a Cluny amb motiu de la celebració del milenari.

The roman thermae. The Bathes of Diocletian. — Lectura davant la British and American Archeological Society of Rome 1910. — Roma, 1911.

Architettura musulmana: sue origini e suo sviluppo. — Milà, 1914. — Traduïda a l'anglès sots el títol *Moslem architecture.*

Roma. L'Italia nella creazione delle antique architetture a volta. — Extret del «Annuario della Reale Accademia di S. Luca», 1913-1914. — Roma, 1915.

Architettura Romana (obra pòstuma). — Milà, 1921. — J. P. I C.

M. Marcel Dieulafoy

El febrer de l'any 1920 morí altre amic de la història de nostre art, M. Marcel Dieulafoy. En les darreries de sa vida no era el membre de l'Institut de França ni l'enginyer arqueòleg orientalista, sinó el *lieutenant colonel* Dieulafoy. A edat avançada, al cap de poc d'esclatar la guerra s'allistà voluntàriament com a enginyer militar, servint la França, i primer a l'Àfrica i després al front francès complí amb el deure que s'havia imposat com soldat de la gran guerra.

En terra africana, on, seguint la tradició de l'exèrcit francès, alternava els treballs d'enginyeria amb les excavacions arqueològiques de monuments musulmans, hi perdé a Mme. Dieulafoy, companya des de sa primera joventut en sa missió a Pèrsia i, com ell, donada a la ciència. Madame Dieulafoy era darrerament una bona velleta vestida de trajo masculí, sense afectació, que a París constituïa una figura típica, i a l'Àfrica terminà sa vida d'excavadora en les runes de la mesquida d'Hassan.

M. Dieulafoy no logrà trobar maimés consol.

Els seus treballs i son criteri derivaren sempre de sos primers anys d'home d'estudis a l'Orient, on, per consell de Viollet-le-Duc, anà a estudiar l'art persa. «La vida científica de M. Marcel Dieulafoy, ha dit el *Journal des Savants*, fou dominada per una idea mestra: les relacions entre l'art oriental i l'art occidental i la influència del primer sobre el segon». Aqueixa tesi l'aplicà a l'estudiar

l'art de Catalunya, on hi veia l'enllaç entre el món musulmà i el món cristià en el punt crític de la formació de l'art romànic.

L'excavador dels palaus perses i l'autor de *L'art antique de la Perse* i de *l'Acropole de Suse* veia per tot l'empremta fonda amb què aquell reflex de les grans civilitzacions orientals marcà les arts de l'occident.

Sos volums sobre les arts ibèriques de la col·lecció *Ars una*, sos articles sobre *L'architecture catalane* i *L'architecture romane en Catalogne* publicats en el *Journal des Savants* (1913, pp. 192-260 i 1919, p. 210) són sempre al voltant dels orígens musulmans llunyanament perses de l'art romànic. Fou ell un vident, un precursor d'una tesi que després de contradir-la potser massa absolutament, s'ha presentat a la vegada a experts diversos i avui és per tots, en certs aspectes, estudiada i escatida.

Ell era qui analitzava els *Anuaris* del nostre INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS i els nostres llibres en l'«Académie d'Inscriptions de Paris», presentant-los amorosament fins quan es dolia del nostre suposat separatisme.

Nascut en terres de Tolosa, havia viatjat moltíssim per Espanya. N'era una mostra la seva obra *La statuaire polychrome en Espagne*; i en son esperit cavalleresc hi havia imprès qualche lluminositat del sol del migdia i fins qualche característica ben espanyola.

Descansi en pau el treballador incansable i l'arqueòleg savi i apassionat.—J. P. C.

Robert Roger i Jules de Lahondes

Commemorem encara aquests dos treballadors de l'altre costat del Pireneu: el primer, autor principalment d'un estudi sobre l'art romànic del Cominges i del Coserans, amic per correspondència i generós col·laborador; el segon, estudiós dels monuments d'aqueixa ampla terra tan plena del nostre esperit que va de Tolosa al Pireneu.

BIBLIOGRAFIA

LLIBRES

M. GÓMEZ MORENO: *Iglesias mozárabes. Arte español de los siglos IX a XI.* — Un volum de text profusament il·lustrat i altre de làmines.

Entre el període visigot i el romànic d'influència lombarda quedava en la nostra arqueologia en el temps que comprèn els segles VIII, IX i la primera mitat del X, un període ple de fosquetats; els documents de l'època donen escassos elements, parlant sols d'esglésies de construcció rústega fetes de fang i pedra, amb cobertes de fusta i qualche vegada de l'existència de tres altars, lo que suposa un plan de basílica més o menys rudimentària; els monuments eren incerts i mal datats. El segle VIII, època d'invasions i ruïnes, restarà potser per sempre ple d'obscuritats a Catalunya. Les dades sobre aquest segle escassegen, per altra part, en tota l'Europa (1). Del reialme dels visigots, representat pels restes de Terrassa, passava la nostra arqueologia catalana al grup nombrós de les esglésies del primer romànic, cobertes de voltes i ornades d'arcuacions i bandes lombardes qual data inicial, incerta encara, és cap al final del segle X, omplint tot el segle XI.

Examinant el conjunt de nostres edificis cristians, queda un residu que s'aparta de les formes generals format principalment per un grup d'esglésies qual principal característica és l'ús de l'arc de ferradura en llurs arcades, en llurs finestres i fins en les curves de llurs plantes. Es veu en elles restes de velles cerimònies i tradicions visigòtiques, influències muzaràbigues, i son estudi fou resumit, per qui això escriu, en un capítol sobre els precedents de l'art romànic (2). Aqueix grup d'esglésies queda, per l'obra del Sr. Gómez Moreno, més sòlidament enllaçat amb un grup arquitectònic d'àrea geogràfica més extensa i sa cronologia fixada per abundants documents. «Tot sem-

(1) Vegi's els termes amb que en parla LASTEYRIE: *L'architecture religieuse à France à l'époque romane.* Paris, 1912, p. 30 i següents.

(2) PUIG I CADAVALCH, FALGUERA i GODAY: *L'Arquitectura romànica a Catalunya*, vol. I, cap. XI.